

ІЗ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТИКИ

ПИСАРІ ЗАПОРІЗЬКОГО ВІЙСЬКА 1570–1640 рр.

На іншому місці звернув я увагу на потребу ближче досліджувати роль писарів Запорізького війська у складанні документів Богдана Хмельницького¹. Зараз я бажаю зробити деякі зауваження про діяльність військових писарів ранішого періоду – кінця XVI ст. і першої половини XVII ст., аж до Визвольної війни українського народу 1648 р.

Писарі з'являються у Запорізькому війську в 1570-х рр., коли козацтво прийняло вже тривалі організаційні форми і почало виступати як окреме військо під власною старшиною. Військові писарі зайняли місце серед цієї старшини. Основним обов'язком писаря було складати підрахунок чисельного складу війська та вести військове листування. До цього приєднувалися ще додаткові завдання як матеріальне постачання війська, добування квартир і ін. Але згодом, як Запорізьке військо зросло до багатотисячної маси і добуло собі окреме соціально-політичне становище, найголовнішою сферою діяльності писарів залишилося листування: і внутрішнє між старшиною і підкореними їй військовими частинами, і зовнішнє – з місцевою адміністрацією, польським урядом, а то з іноземними державами. Як зростало значення військового писаря, видно і з поступневого зросту плати, яку він одержував: в 1601 р. писар мав ледве 10 золотих на чвертьріччя, коли плата гетьмана складала 120 золотих, полковника 30 золотих; в 1625 р. писар одержував вже 100 золотих, рівно з полковником, коли гетьман діставав 600 золотих². Але й цю плату вважали недостатньою і в 1626 р. військо вийшло з такою пропозицією: “Беручи до уваги працю і заслуги нашого військового писаря, який більш всіх інших виконує військові обов'язки і на ньому головний тягар лежить”, давати йому половину цієї плати, яку одержує гетьман³.

Військовий писар займав відповідальне становище у війську, тим більше, що в той час серед військової верхівки письменність не була загально поширена (наприклад, видатний гетьман Михайло Дорошенко був неписьменний). Тому хоч старшина на чолі з гетьманом керувала всіма військовими та політичними справами, то документи, писані від імені війська: листи, універсали, інструкції оформлював сам писар під власною відповідальністю. Зрозуміло, що від писаря вимагали високих ділових і політичних кваліфікацій. Тексти тогочасних документів показують, що писарі в більшості бували люди освічені, на яких знати шкільну освіту, володіли добре тогочасним канцелярським стилем; знали мови, окрім української, писали

¹ До питання про авторство листів Богдана Хмельницького // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1964. – № 3. – С. 18–21.

² Киевская старина. – 1886. – Кн. 2. – С.; *Sórski G. Historia piechoty polskiej.* – Kraków, 1893. – S. 243.

³ Жерела до історії України-Русі. – Т. VIII. – № 185.

також вільно польською мовою у своєму листуванні з польським урядом. Щодо політичних обставин, вони повинні були рахуватися з різними групами, на які поділялося військо, та вміти з ними налагоджувати взаємовідносини. У Запорізькому війську за весь цей період бачимо часті зміни військових писарів, писареві важко було довгий час утриматися на цій важливій посаді. В документах зустрічається гостра критика деяких писарів, особливо таких, то належали до опортуністичних кіл. Траплялися також випадки, що писарів за їх політичні провини карали до смерті.

Нижче подається перелік військових писарів 1570–1640 рр. в хронологічному порядку. Такий список необхідний для дослідників цього періоду, особливо для архівістів, які шукають ближчих даних про обставини виникнення досліджуваних ними документів. В каталозі писарів приведено основні дані про діяльність кожного писаря на першому місці про роки, в яких він писарював. На основі цих даних дослідник може виявити правдоподібне авторство документів, які не мають підпису писаря. При деяких писарях повелося знайти матеріали про їх соціально-політичні погляди, приналежність їх до різних угруповань і їх політичну діяльність. Це має своє значення, бо погляди писарів відбиваються у документах, ними редагованих, і так можна ствердити особистий вклад даного писаря у формування соціальних поглядів Запорізького війська.

Найраніше, в 1578–1583 рр., згадується як військовий писар *Янча (Януш) Бегер*. Він був агентом короля Стефана Баторія, з його доручення організував полк реєстрових “низових” козаків і був назначений писарем при цьому війську. До його обов’язків належали не тільки писарські справи, але також все постачання полку. Зберігся лист Бегера, писаний у поході під Великими Луками 1580 р.

Хоч мадяр походженням, Бегер близько зжився з Запорізьким військом і є здогад, що він брав участь у козацькому поході проти турків і за те польський суд скарав його на смерть у Львові 1583 р.⁴

Угоду гетьмана Криштофа Косинського з Костянтином Острозьким 10 лютого 1593 р., після розгрому козаків під П’ятками, підписав “іменем всього війська” військовий писар *Іван Кречкович*. Лист, писаний українською мовою, має діловий зміст⁵.

При гетьмані Богдані Микошинській на Запоріжжі військовим писарем був *Лев Воронович*. Він підписав повноваження послам Запорізького війська до імператора Рудольфа II 3 липня 1594 р. та, певно, складав інші документи, зв’язані з австрійським посольством⁶.

В період гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного військовим писарем був *Лаврентій Пашковський*. Він підписав заяви Запорізького війська польським комісарам 1617 та 1619 рр.⁷. Ці листи ділового змісту уточнюють права війська супроти польського уряду. Вдруге Пашковський виступає як писар при Маркові Жмайлу, підписуючи заяву Запорізького Війська, передану польській урядовій комісії, 28 жовтня 1625 р.⁸

Це було напередодні селянсько-козацького повстання, зверненого проти польської шляхти, і військо у своїй декларації виступало в захист своїх вільностей,

⁴ *Стороженко А.* Стефан Баторий и днепровские казаки. – Київ, 1904.

⁵ Архів ЮЗ России. Ч. 3. – Т. 1. – № 15.

⁶ Путевые записки Эриха Лассоты... / Перевод и примечания Ф. Бруна. – СПб., 1873. – С. 40–42.

⁷ *Nietcewicz J. U. Zbiór pamiętników.* – Т. VI. – S. 122, 145.

⁸ Там само. – Т. VI. – С. 188–198.

вимагало права вільних виборів гетьмана, свого козацького суду, права входити у взаємовідносини з іншими державами та захищало православну віру. У порівнянні з ранішими виступами Запорізького війська ця заява мала гострий характер: вона показувала, що Л. Пашковський, який в період Сагайдачного писав листи поміркованим стилем, умів в новій, загостреній обстановці висловлюватися гостро і рішуче. В дальшому Пашковський залишив посаду писаря, в 1630 р. зустрічаємо його як реєстрового козака в Корсуні. Але він не втратив авторитету серед козацтва, у вересні 1632 р. він очолював посольство Запорізького війська до Варшави⁹.

Андрій Кривоболотський підписаний на інструкції послам Запорізького війська на польський сейм 1 січня 1625 р., яка торкається плати війську і підтвердження православних єпископів¹⁰. Гетьманом в той час був Каленик Андрійович. Підписав також проїзний універсал Михайла Дорошенка 26 червня 1625 р. для турецького претендента Олександра Яхії¹¹.

Посаду військового писаря після Л. Пашковського зайняв *Сава Бурчевський* (помилково в різних копіях – Бучевський, Вурчевський, Гробневський). Він підписаний на інструкції запорізьким послам 3 листопада 1625 р. та акті Куруківської угоди 6 листопада¹². Як в раніших заявах, військо захищає свої вільності, але, примушене збройним наступом польських військ, робить деякі поступки шляхті. Бурчевський належав до поміркованої групи у війську і після складення булави Марком Жмайлом був писарем при новому гетьмані Михайлові Дорошенку і на початку 1626 р. їздив у посольстві до Варшави¹³. Що Бурчевський цинився як досвідний писар, видно з того, що його допомогою користувалися гетьмани дальшого часу. Він як військовий писар підписав заяву гетьмана Івана Петрижицького в справі Богоявленського братства і його шкіл у Києві 12 березня 1632 р.¹⁴ та інструкцію послам на елекційний сейм 6 вересня 1632 р.¹⁵ за гетьманування Андрія Гавриловича Діденка. Сам Бурчевський їздив в послах до Варшави та “посольство відправляв”¹⁶.

Одночасово з С. Бурчевським становище військового писаря займав *Константин Вовк*. З початком 1625 р. згадується він вже як “бувший” писар¹⁷, але не знати при якому гетьмані він мав цю посаду. Далі Вовк став на місце Бурчевського писарем Михайла Дорошенка і підписав інструкції для козацьких послів в червні 1626 р. та 3 січня 1627 р.¹⁸. Ці документи торкаються виключно різних військових потреб, як збільшення плати, утримання артилерії і подібне, але при цьому військо виступає проти пригнічень з боку шляхетської адміністрації. Вовк залишився також писарем Григорія Савича Чорного і підписав універсал 28 лютого 1630 р. для Печерського монастиря¹⁹. В 1635 р. Вовк був полковником полку Запорізьких

⁹ Грушевський М. Історія України-Русі. – Київ, 1913. – Т. VIII. – Ч. 1. – С. 119, 149 (далі – Іст. У. Р.).

¹⁰ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Т. I, додаток № 41.

¹¹ Куліш П. Материалы для Истории воссоединения Руси. – Москва, 1875. – Т. I. – С. 234.

¹² Niemcewicz. Zbiór pamiątek. – Т. VI. – S. 207, 241.

¹³ Іст. У. Р. – Т. VIII. – Ч. 1. – Стор. 29.

¹⁴ Памятники Киевской комиссии. 2 вид. – С. 421.

¹⁵ Архив ЮЗР России. – Ч. III. – Т. 1. – № 93.

¹⁶ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила... – Т. I. – С. 517.

¹⁷ Куліш П. Материалы к истории воссоединения Руси. – С. 158.

¹⁸ Жерела до історії України-Русі. – Т. VIII. – № 185, 186.

¹⁹ Чтения Ист. Общ. Нестора летописца. – Кн. 8. – Відділ 3. – С. 9–10.

козаків у поході в Пруссії²⁰. Вовк належав до опортуністичної групи серед козацтва, яка не брала участі в повстанні 1630 р., а піддалася під вплив польського уряду, і тому не мав симпатій на Запоріжжі. Гетьман Антін Конашевич вимагав від пол'яків передати Вовка і двох його товаришів війську на скарання, обвинувачуючи їх, що вони спричинили розлад серед козацтва: “бо той вогонь запалили не хто, тільки вони”²¹. Павло Михнович Бут (Павлюк) також лихословив К. Вовка: “Був отакий теж мудрий писар у війську Вовк, що військо зводив нінащо, та йому кінець прийшов”²².

При Василю Томиленку військовим писарем був *Теодор Онишкевич* – він підписав інструкцію послам Запорізького війська 30 вересня 1636 р. та лист 25 червня 1637 р.²³

Український вельможа Адам Кисіль дав йому прихильну оцінку, зараховуючи його до “благонадійної” групи серед Запорізького війська²⁴. Але голова протишляхетської опозиції Павлюк, іронізуючи, називав Онишкевича “мудрим писарем”, як був Вовк, і передсказував йому такий сами лихий кінець: “От і цьому мудрому писареві там же бути, що військо нінащо зводить”²⁵. Справді, учасники козацького повстання 1637 р. захопили Онишкевича у свої руки і він був скараний на смерть²⁶.

Дуже цікаво було б з’ясувати ближче діяльність військових писарів у період селянсько-козацької війни 1637–1638 рр. В цей бурхливий час з’являються гостро і пристрасно писані листи, в яких керівники визвольної боротьби проголошують свої цілі і завдання. Які ж писарі оформлювали ці поклики? Знаємо декілька прізвищ військових писарів, на жаль, тільки з короткими, неповними даними.

Степан Домарадський підписаний на листі Павла Михновича Бута 20 вересня 1637 р. у відповідь на лист польського гетьмана Станіслава Конєцпольського²⁷. Лист важливий змістом, бо старшина Запорізького війська виявляє своє становище супроти політики польського уряду, скерованої на розбиття єдності козацтва. В листі поставлено вимогу, що Запорізьке військо має бути одноціле, під владою одного гетьмана, тому козаки усунули старшину, визнану Конєцпольським. Згодом Стефанові Домарадському можна приписати також інші листи Павлюка з закличками захищати козацькі вільності та знищити зрадників²⁸.

Стефан Догоринський підписаний як військовий писар на останньому відомому листі Павлюка з датою 15 грудня 1637 р.²⁹. Лист – це останній заклик Павлюка до боротьби “за віру і вільності”, не відрізняється змістом від інших листів, писаних від імені Павлюка. Тому вирінає запитання, чи Стефан Догоринський не є тотожний з Стефаном Домарадським і одне з цих прізвищ переключене пізнішим копіюстом.

²⁰ Grabowski A. Listy Władysława IV. – Kraków, 1845. – № 151, 180, 204.

²¹ Жерела... – Т. VIII. – № 216, 186.

²² Іст. У. Р. – Т. VIII. – Ч. 1. – С. 247.

²³ *Крип’якевич І.* З козацької сфрагістики // Записки Наук. Тов. ім. Шевченка. – Т. 123–124. – С. 5; *Okolski Sz.* Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskim. – Kraków, 1858. – С. 11 (далі: *Окольський*).

²⁴ Іст. У. Р. – Т. VIII. – Ч. 1. – С. 232.

²⁵ Там само, стор. 247.

²⁶ Там само. – С. 251.

²⁷ Там само. – С. 254.

²⁸ *Окольський*. – С. 12; Істо У. Р. – Т. VIII. – Ч. I. – С. 245–247, 248.

²⁹ *Окольський*. – С. 46–47.

Роман Попович підписав як полковий писар універсал полковника Карпа Павловича Скидана 24 жовтня 1637 р., яким він закликав військо до боротьби за православну віру і назначував місце і час військової ради³⁰. Правдоподібно Р. Попович складав також інші листи та універсали Скидана, короткі формою і гострі змістом³¹.

Себестіянович як військовий писар згадується в червні 1638 р., але без ніяких ближчих даних³². Може він ідентичний з *Григорієм Себестіяновичем*, який в грудні 1638 р. був назначений корсунським сотником³³.

Мартин Незнанський, підписаний як “на той час військовий писар” на акті капітуляції Запорізького війська на гирлі річки Старця 7 серпня 1638 р.³⁴. Можна здогадуватися, що він був писарем під гетьманством Дмитра Гуні.

Чергу писарів Запорізького війська до визвольної війни 1648 р. замикає *Богдан Хмельницький*. Дня 24 грудня 1637 р. він підписав як військовий писар в імені війська акт капітуляції Запорізького війська під Боровицею³⁵. Хмельницький складав також інші документи від імені війська. Його руці належить лист до короля Владислава IV, хоча він не підписаний, але на авторство Хмельницького вказує фраза: “при сухім дереві і мокрому дісталосся”³⁶, якої він уживав залюбки і в пізніших листах³⁷. Хмельницьким писані, очевидно, також документи посольства від Запорізького війська до Варшави, вислані з Києва 9 вересня 1638 р., в якому брав участь і Хмельницький – “пункти”, лист до короля та інструкція³⁸.

³⁰ *Окольський*. – С. 26.

³¹ *Окольський*. – С. 12–16, 26–27; *Іст. У. Р.* – Т. VIII. – Ч. I. – С. 257–258, 262.

³² *Грушевський М.* *Іст. У. Р.* – Т. VIII. – Ч. I. – С. 292.

³³ *Окольський*. – С. 194.

³⁴ *Окольський*. – С. 180.

³⁵ *Окольський*. – С. 68; *Архив ЮЗ России*. – Ч. III. – № 51.

³⁶ *Іст. У. Р.* – Т. VIII. – Ч. I. – С. 282–283.

³⁷ *Документи Богдана Хмельницького*. – № 4, 8.

³⁸ *Окольський*. – С. 187–192.